KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Klára Buzássyová, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Ján Oravec, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol, Elena Smiešková

REDAKCIA
813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 16 — ČÍSLO 3

OBSAH

KRAJČOVIČ, R.: Slovenčina v období uhorského baroka . 65
NÁBĚLKOVÁ, M.: Našim deťom . 71
DVONČ, L.: Pomenovanie mesta v spisovnej slovenčine . . . 77
HORÁK, G.: Starať sa a starieť sa 81

Rozličnosti

Zemežlč, cintária, stozlatková zelina. M. Majtánová . 85

Správy a posudky

Odišiel náš vzácny spolupracovník. G. Horák 87
Beseda o jazykovej kultúre v Rudných baniach. I. Masár 88
Esteticky o estetike. K. Buzássyová 90
Dobrá kniha o hospodárskom rozvoji krajín RVHP. M. Považaj 93

Spytovali ste sa

Autá na alkoholický pohon? J. Horecký 95
Streľba stojačky, stojmo, postojačky, v stoji. E. Smiešková 96

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 16 — ČÍSLO 3

Slovenčina v období uhorského baroka

Kapitoly z dejín jazykovej kultúry (6)

RUDOLF KRAJČOVIČ

Z novších poznatkov o uhorskom baroku najzaujímavejší je ten, že uhorský barok mal dve tváre. Jedna hľadela kdesi do nadpozemských sfér, pohŕdala životom a v mene šťastia v záhrobí pobádala k tichej pokore a smútku. Tá druhá zasa hľadela viac do pozemských údolí, mala rada ľudskú sentimentalitu, nadchýnala sa leskom pozlátených vecí. Každá z nich však skrývala túžbu uniknúť pred svetom pre jeho nestálosť, menlivosť. Pochopiteľne, zrod tejto symbiózy protirečivých javov mal svoje historické príčiny. Dobe ho vtláčala neúprosná dialektika dejín, ktorá vždy vyhranene pôsobí v období zdĺhavých zápasov starého s novým v hospodársko-spoločenskom i kultúrnom živote. A uhorský barok takéto pozadie skutočne mal. Ostrie tejto doby veľmi živo pociťovala najmä naša krajina. Na juhu ju devastovali tvrdé boje s tureckým okupantom a v jadre ju dusili stavovské protihabsburské povstania a konfesijné spory. Nával utečencov horných vrstiev vládnúcej triedy umožnil síce našej krajine dotknúť sa vrcholkov dobovej kultúry a vedy, no zostrený triedny zápas uhorskej feudálnej šľachty o status quo neprinášal ani pokrok mestám, ani urbárske úľavy nášmu ľudu.

Napätie a mnohé protirečivé javy, ktoré obdobie uhorského baroka charakterizovali, niesli teda pečať zákona dejín. Neviedli k rozvratu, ale len ku konfrontáciám, z ktorých pre rozvoj súvekého slovenského etnika rezultovali aj viaceré pozitíva. Z nich pre kultivovanie nášho jazyka najdôležitejšie bolo, že pevnou súčasťou dobovej kultúry sa

stal žičlivý postoj k hovorenému i písanému slovu. Vzniklo presvedčenie, že slovom sa možno nielen dohovárať, ale že možno ním aj dekorovať a že rečový prejav môže byť každodenný i vznešený. Súviselo to s tým, že v baroku dominujúcou zložkou rečového prejavu sa stala forma. Reprezentačné rečové prejavy mali byť ako chrámová výzdoba. Hovorené prejavy mali byť elegantné, pôsobivé, písané mali byť orámované uznávanými formulami, vyzdobené trópmi, konfiguráciami, neologizmami, výrazmi z ľudovej reči a pod. Iným faktorom, ktorý v uhorskom baroku mal kladný vplyv na kultivovanie našej reči, bolo to, že sa v ňom oživil záujem o vlastivedné reálie, o históriu a život našej krajiny, o živú domácu reč, o reč a dejiny slovanských susedov. Reprezentantov domácich vzdelancov spájala už idea celoslovanskej spolupatričnosti podopretá lichotivým, no v zásade romantickým presvedčením, že naša reč predstavuje zvyšok prapôvodnej slovanskej reči a že z nej sa vyvinuli ostatné slovanské reči (tak už D. Krman). Táto ideológia sa formovala aktívne, slovenskí vzdelanci hľadali na jej obranu argumenty v dejinách (vo veľkomoravskej a cyrilometodovskej tradícii) i v súčasnej realite súvekého slovenského etnika (tak B. Magin, M. Bel, J. Sklenár a i.). Neboli sami. Iskry priložili aj významní českí exulanti i učenci (napr. J. Jakobeus, J. K. Jordan). A napokon treba uviesť, že barokové Slovensko pokrývala pomerne rozsiahla sieť škôl. Malo dve univerzity (v Trnave a v Košiciach), viac škôl vyšších, odborných, veľa škôl nižších. Viaceré z nich umožňovali štúdium aj žiakom nešľachtického pôvodu zo slovenského prostredia. Ba v niektorých starostlivosť o domáci jazyk bola časťou vyučovacieho programu.*

Všetky tieto atribúty uhorského baroka mali veľký vplyv na jazykovú situáciu v našej krajine. Jazyky, ktoré sa na Slovensku používali vo vyšších funkciách, vnútorne sa začali výraznejšie diferencovať. Táto diferenciácia mala charakter internej polarizácie, pretože tieto jazyky sa interne štiepili v podstate na dve formy, na formu vyššiu (oficiálnu, kultúrnu) a nižšiu (neoficiálnu, bežnú). Tento polarizačný proces v zásade odrážal celkovú kultúrno-spoločenskú rozpoltenosť doby, triednu vyhranenosť dobovej society. Kontúry takéhoto vývinu sme mohli, pravda, pozorovať už v humanizme a renesancii, no v baroku bol on omnoho zreteľnejší a totálnejší. Zasiahol latinčinu, češtinu i našu reč.

---

* Prehľadne o baroku v knihe Encyklopédia Slovenska. 1. zv. Bratislava, Veda 1977, s. 145—152; podrobnejšie J. Mišianik: Pohľady do staršej slovenskej literatúry. 1. vyd. Bratislava, Veda 1974. 416 s. — Iná literatúra, ktorú sme použili, uvádza sa v predchádzajúcich článkoch (kapitoly 4—5).

Vo vývine latinčiny sa polarizačný proces prejavil tak, že sa prehĺbil rozdiel medzi latinčinou oficiálnou a neoficiálnou. Oficiálna forma latinčiny sa pestovala v prostredí vyšších spoločenských vrstiev (vo vyšších kruhoch cirkevných, šľachtických, vedeckých a pod.), neoficiálna forma v prostredí nižších spoločenských vrstiev (napr. v študentskom prostredí, v kanceláriách nižšieho úradníctva, resp. vidieckych honorátov a inde). Podobne sa začala na Slovensku vnútorne diferencovať aj čeština. Začiatky internej polarizácie češtiny u nás siahajú k známej synode z roku 1614, na ktorej predstavenstvo evanjelickej cirkvi definitívne češtinu vyhlásilo za sakrálny a úradný jazyk. Za vzor stanovilo jej kultivovanú podobu, ktorú reprezentoval preklad Kralickej biblie z konca 16. storočia. Oficiálna forma češtiny na Slovensku v druhej fáze svojho vývinu sa teda konštituovala inštitucionálne a mala ju chrániť „vzorová" norma. Z jazykového hľadiska bol to systém relatívne ustálený a uzavretý. No už v priebehu 17. stor. sa táto forma ďalej diferencovala, a to na variant tradičný (biblický) a adaptovaný (spravidla bez *ř, ě, au,* event. aj iných znakov). Forma neoficiálnej češtiny na Slovensku nebola inštitucionálne chránená. Používala sa mimo vyšších cirkevných, resp. svetských kruhov. Z jazykového hľadiska bol to relatívne otvorenejší systém, preto sa v kontakte so slovenčinou neoficiálna forma češtiny u nás slovakizovala. Bol to proces značne nerovnomerný.

Interná diferenciácia predspisovnej slovenčiny v období uhorského baroka mala odlišný priebeh. Rozhodujúce pritom bolo, že slovenčina bola jazykom slovenského etnika, jej rozvoj bol úzko spätý s domácim spoločenským prostredím, ale to v dôsledku zákonov uhorského feudalizmu disponovalo len obmedzenými funkciami. Preto ani interný diferenciačný proces v predspisovnej slovenčine nemohol viesť k vzniku oficiálnej a neoficiálnej formy. Naša reč v období uhorského baroka sa mohla teda kultivovať iba tak ako v humanizme a renesancii, čiže v úzkom kontakte s dobovou kultúrou, myslením a estetikou alebo ako komponent týchto dobových kultúrno-spoločenských javov. Doterajšie výskumy ukazujú, že predspisovná slovenčina okrem živých útvarov bežnej komunikácie (nárečí, mestskej reči a pod.) v období uhorského baroka sa prezentuje nielen vyspelou ústnou slovesnosťou folklórneho pôvodu, ale aj značným počtom písomností pomerne bohato žánrovo členených. Z toho vyplýva, že vnútorná diferenciácia predspisovnej slovenčiny v baroku mala tiež charakter internej polarizácie, t.j. že sa štiepila v zásade na dve formy: na formu bežnú, z genetického hľadiska fundamentálnu, a na formu vyššiu, kultivovanú dobovými prostriedkami. Žiaľ, naši bádatelia v tejto oblasti sa k presnejšej definícii najmä vyššej formy nedopracovali. Ba dodnes nie je jednotná ani základná terminológia. My vyššiu formu predspisovnej slovenčiny bu-

deme nazývať *kultúrna forma* alebo len *kultúrna predspisovná slovenčina,* a to so zreteľom na to, že sa formovala pre vyššie ciele ako komponent dobovej kultúry v slovenskom prostredí a že jej písaná podoba stavbou i kompozíciou zodpovedá kánonu jazykovej tvorby i estetickému vkusu. Druhú formu, ktorá sa v slovenskom prostredí používala v každodennom živote bez vyššieho cieľa, budeme nazývať *bežná (fundamentálna) forma predspisovnej slovenčiny.* Tieto formy okrem komunikačného cieľa sa líšili aj aspektom genetickým a perspektívnym. Kým fundamentálna forma predpisovnej slovenčiny bola relatívne ustáleným útvarom, no súčasne útvarom schopným preformúvať sa, kultúrna forma sa vlastne len formovala, a preto bola formou perspektívnou. Od oficiálnej formy latinčiny a češtiny v slovenskom prostredí sa kultúrna forma predspisovnej slovenčiny líšila tým, že nebola inštitucionálne konštituovaná ani chránená. Predstavovala teda relatívne otvorenejší systém. Táto jej vlastnosť sa prejavila najmä pri tvorbe náročnejších písaných prejavov, pre ktoré bežná ani kultivovaná hovorená reč nemohla poskytnúť primerané modely vetnej či nadvetnej syntaxe alebo výstižné termíny. Preto sa aj v mladších textoch napísaných v kultúrnej predspisovnej slovenčine možno stretnúť s knižnými syntaktickými alebo inými prostriedkami českej proveniencie (typu *kdy, aneb, zdališ*, resp. *pak, take, tehdy* a pod.), resp. so slovami terminologickej povahy z latinčiny, češtiny, ale aj nemčiny a maďarčiny. Relatívna otvorenosť systému bola napokon príčinou aj toho, že v písaných prejavoch kultúrnej predspisovnej slovenčiny sa odrazil aj živý kontakt s fundamentálnou formou predspisovnej slovenčiny, t.j. s nárečiami alebo bežnou rečou mestského typu, pravda, iba v podobe základných znakov najexponovanejšieho nárečového celku (také boli napr. nárečia na okolí hospodársko-spoločenského, resp. kultúrno-spoločenského centra alebo najrozšírenejšie nárečia), príp. reči významnejšieho mesta. Tento fakt svedčí o tom, že kultúrna forma predspisovnej slovenčiny sa v istom zmysle utvárala už na zjednocujúcom princípe.

Skutočnosť, že v jazykovej stavbe textov sa mohli uplatniť základné znaky exponovaných nárečí, spôsobila ďalšiu vnútornú diferenciáciu kultúrnej predspisovnej slovenčiny. Dnes sa ustaľuje názor, že kultúrna predspisovná slovenčina sa v zásade z tohto hľadiska realizovala v troch variantoch: v kultúrnej západoslovenčine, v kultúrnej stredoslovenčine a kultúrnej východoslovenčine. Podobu kultúrnej západoslovenčiny nám priblíži napríklad tento text (južný typ bez diftongov): *...prvú póstnú stredu za pána perega, toho času Vodička Michala, stávku činí pán Bučáni Marton na Kalmar Michalove deti, na Katku, na Oršulku a na Aničku, na vinohrad, který predala pani Partingere pánu Cörödi Lorincovi v Ružené hore nad prešovnu a jest medzi pány su-*

sed(y)... (1620, Trnava), alebo tento text (severný typ s diftongami): *...Die 12. ejusd(em). Odviezli jedno brvno Andreasovi Smolkovi, dáno — —. Die 16. ejusd(em). Dal sem od vozenia mého sladu — —. Die 19. ejusd(em). Priviezol se dub k píle a tedy se táže istá píla z konmi roztrhala — —...* (okolo 1704, Žilina). Kultúrnu stredoslovenčinu môže napríklad reprezentovať tento text: *...Anno 1712. Zaplatel sem pánu richtáru, čuo nám boli požičali pre vyplatenia meskýho husára, čuo mesto bolo dlužno — —. Item požičali nám boli pán richtár druhých penazí — toliarí desat mlynárom od roboty, i tie som zaplatiu — —. Kúpil sem na meskú stranu pušku, čuo peniaze do nej vyberajú a i zámečku — —* (1712, Krupina). Kultúrnu východoslovenčinu dokumentuje napríklad tento text: *...Pritym pytame velice unižene jeho slavnu a namesnu stolicu strany teho našeho cieškeho kvarteľnika a p. oberstera, ježe-li budze prez calu zimu ležec, my ani jeden v tym našim hudobnym varošu niezostanieme. Čemu už jest vekši pul varoša pustek. 1. In novembris hovali my vojakov no. 39, in decembris skeltovali my na samu kuhniu r. fl. 109...* (1690, Zborov). Zaujímavé je, že niekedy sa text kultúrnozápadoslovenského typu vyskytne v stredoslovenskom alebo východoslovenskom prostredí a text kultúrnostredoslovenského typu v západoslovenskom prostredí. Tento jav čaká na podrobnejší výskum.

Kultúrna forma predspisovnej slovenčiny mala pomerne vysokú kreatívnu schopnosť. Svedectvo o tom podáva relatívne pestrá paleta dobových vecných i literárnych žánrov v domácom jazyku s primeraným stupňom kultivovanosti.

Z vecných žánrov napísaných v niektorom z variantov kultúrnej predspisovnej slovenčiny doložené sú najmä žánre dokumentárne. Zo žánrov, ktoré obsahujú informácie o nejakej udalosti, vysokú úroveň jazykovej kultivovanosti majú žánre protokolárne (napr. testamenty, vypočúvanie svedkov alebo obžalovaných, hlásenia škôd a iné), ďalej žánre epistulárne (rozličné oznamy, sťažnosti, výzvy, prosby v podobe listov) a diárne (záznamy v tzv. počtových knihách, hospodárskych knihách podľa dní atď.). Texty týchto žánrov sú niekedy vyzdobené dekoratívnymi prvkami, ktoré majú funkciu zvýrazňovať ideovo-tematické zložky útvaru. Napríklad v testamentoch kumulácia slov typu *krv, kríž, trápenie, slzy, trest* atď. má expresívny účinok a spravidla dekoruje tú časť, ktorá sa týka sveta nadzemských síl, kým v časti, ktorá odráža realitu tohto sveta, kumulujú sa slová nocionálne typu *dom, dlhy, roľa, manželka, sestra, dcéra, syn* a pod. alebo slová terminologickej povahy, napr. *spis, testamentár, assessor*. Epistulárne žánre dekorujú zasa výrazy, ktoré majú zapôsobiť, vyvolať pozornosť, vážnosť situácie, ale aj nálady, emócie a pod. (napr. *...my nehodní a mizerní poddaní osvíceného a dobrotivého pána našeho k nohám i po dru-*

hé padáme..., 1767). V diárnych žánroch prevláda síce vecnosť, záznamy vyznievajú pokojne, ale ani texty týchto žánrov nie sú bez ornamentu. Časté sú v nich napríklad inverzie, vysvetľovacie exkurzy, vetné skratky (porov. *...Vozila sa rež s pola do stodoly, celý den — —, Vozili tri trámy na hati — —, Kládli sa režniská — —*, okolo 1704). Primeraná vyspelosť jazyka charakterizuje aj žánre, ktorých obsahom je enumerácia (rozumie sa komentovaná). Také sú napríklad inventárne a preskribčné žánre. Napríklad v inventári Trenčianskeho hradu z roku 1678 dekoratívny charakter má bohaté využívanie deminutív (porov. *Kožička jedna stará — —, Jeden sprostý hrnčúšek — —, Sotorček maličký sklenicami malými — —*), kumulácia a pozičná variabilita epitet (napr. *Stuol jeden biely sprostý — —, Nehodný stolík polámaný — —*)* atď. Právom sa dnes tieto barokové žánre kvalifikujú ako vecná literatúra.**

Napokon z obdobia nášho baroka sú známe aj texty, ktoré reprezentujú literárne žánre napísané v domácom jazyku. Niektoré z nich odrážajú jeho systém takmer v kompaktnosti, iné viac-menej predstavujú len idiolekt autora. Tento idiolekt môže byť blízky jednému z variantov kultúrnej predspisovnej slovenčiny (napr. poézia Š. Selecképo) alebo predstavujú variant idiolektu slovensko-českého typu (taká je napr. poézia H. Gavloviča). Pravda, najdôležitejšou formou kultivovania našej reči z tohto hľadiska naďalej zostala ľudová slovesná tvorba. V období baroka ľudová slovesnosť dostala nový habit — písanú podobu. To jej umožnilo fungovať ako fixový model a tak výraznejšie ovplyvňovať nielen literárnoestetický, ale aj kultúrnojazykový vývin. Vzťahy súvekej spoločnosti k nej boli intenzívnejšie ako v minulosti. V ľudovom prostredí sa ľudová poézia a próza v baroku tvorila naďalej spontánne, ale aj inováciou. Doba jej na to ponúkla nové motívy a témy — zvýšený triedny útlak, zbojníctvo, kurucké verbovanie, útrapy z bojov s tureckými dobyvateľmi, osobné tragédie i radosti a pod. V mestskom prostredí sa ľudová slovesnosť spravidla inovovala, resp. imitovala. V šľachtickom prostredí najmä ľudová pieseň často prenikla do vážneho alebo zábavného repertoáru. Nové hodnoty v literárnoestetickom i kultúrnojazykovom zmysle prinášali najmä inovácie starších produktov ľudovej slovesnej tvorby. Napríklad časť veršov staršieho variantu známej ľudovej balady *Išli hudci horou* mala takúto podobu: *Prvý raz zaťali, / krv z neho ronila, /*

---

* Pramene, z ktorých sme čerpali príklady, sú uvedené v predchádzajúcom článku (kapitola 5). K nim uvádzame J. Watzka: Inventár Trenčianskeho hradu z roku 1678. In: Historické štúdie, 3, 1957, s. 389—423 a Listy poddaných z rokov 1538—1848. Pripravil P. Horváth. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1955. 375 s. (s prílohami).

** Tak napr. J. Minárik: Stredoveká literatúra. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 336 s.

hneď sa poľakali, / na zem popadali. / Druhý raz zaťali, / slovo uslyšali: / Rúbajte, rúbajte, / len srdce neraňte ... Variant, ktorý sa pokladá za novší, znie takto: *Prvý raz zaťali, / iverčok vyťali. / Druhý raz zaťali, / do krvi preťali. / Tretí raz zaťali, / taký hlas počuli: / Neni som ja drevo, / drevo javorovô ...* Verše tohto druhého variantu sú melodickejšie, plastickejšie dekorované (napr. gradáciou, epiforou, palilógiou) a obsahovo bohatšie. Baroko prejavilo zvýšený záujem aj o ľudové príslovia a porekadlá. Vznikli z nich zbierky (D. Sinapius Horčička), fungovali ako argument (P. Doležal), stávali sa vraviacim stavebným materiálom literárnych skladieb. V Gavlovičovom diele napríklad čítame *Chýry, rozličné noviny baby roznášajú, / nebo dluhé vlasy, ale krátký rozum majú ...* alebo *Nebo lepší v hrsti vrabec, nežli zajac v húšti, / težko prijde ku mnohému, kdo málo spustí ...** Možno povedať, že ľudová slovesnosť v uhorskom baroku plnila funkciu pokrokového faktora. Zvýrazňovala jeho pozemskú tvár.

Pravda, mladšie obdobie uhorského baroka ponúkalo už aj iné zdroje a formy kultivovania našej reči. Mali charakter integrujúcej sily. Táto skutočnosť signalizovala nástup novej etapy vývinu nášho národného jazyka — spisovnej etapy. Ale o tom nabudúce.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

Našim deťom

MIRA NÁBĚLKOVÁ

Múdra žaba
Žabička si s kolom hrala,
z bociana však strach mala.
Kolo, hoc len hračkou bolo,
pred smrťou ju zachránilo.

(Rozprávky v obrázkoch)

O detskej poézii sa u nás písalo nemálo. Pri hodnotení Feldekovej či Válkovej poézie pre deti sa upozorňovalo na potrebu zapájať detského čitateľa do hry predstáv aj do hry slov, ukazovať mu svet v nových vzťahoch a súvislostiach, otvárať mu nové obzory. Popri mnohých iných svojich funkciách má literárny text dôležitú úlohu pri

* H. Gavlovič: Valaská škola. Pripravil R. Krajčovič. Bratislava 1971. 452 s.

rozvíjaní rečových schopností dieťaťa, pomáha klásť prvé základy jeho jazykovej kultúry. Mal by.

Kníh pre deti u nás vychádza dosť. Našťastie aj takých, ktoré vysoké požiadavky kladené na detskú literatúru spĺňajú. Nanešťastie aj takých, ktoré by radšej vyjsť nemali. Je iste chvályhodná myšlienka medzinárodnej spolupráce v produkcii kníh pre deti — vďaka nej sa na naše knižné pulty dostáva nie malý počet kníh zo zahraničných vydavateľstiev. Upútavajú pôvabnými obrázkami. Žiaľ, ich slovesnú stránku často nemožno charakterizovať inak ako prejav neúcty k malému čitateľovi, ako prejav nezodpovednosti prekladateľa, autora slovenského textu. Sme sklamaní, ba zhrození, keď vidíme, ako trestuhodne sa tu proti dieťaťu postupuje: to, čo sa mu predkladá, nielenže nemá nič spoločné s poéziou, ale nezodpovedá ani najzákladnejším požiadavkám kladeným na jazykovú kultivovanosť textu. Zarážajúce je, keď sa pod nekultúrnymi, často stereotypnými veršíkmi stretneme s menami renomovaných autorov, nie menej zarážajúce je, ak sa na leporelách vydávaných v NDR s menom autora slovenského textu nestretneme vôbec. Chyby v slovenčine by sme si tu vedeli vysvetliť (nie však ospravedlniť, pretože sa hazarduje s príliš vážnymi vecami) za nepravdepodobného predpokladu, že nemecký autor leporela je súčasne slovakistom, ktorý si text sám prekladá. Nevedno, kto je autorom napríklad takýchto prekladov:

Ale Čiernoušiačik a tiež Hopko smelý
v hustých kríčkoch ubzikli hlúpej líške celí.

(Čiernoušiačik)

alebo:

Jumbo ide do školičky, / mamka mu dá do taštičky
poživeň na celý deň. / Jumbo nesie poživeň
na chobote v taštičke / a kráča ku školičke.

(Jumbo má chrípku)

Knihám, ktoré sa nám viac-menej náhodne dostali do rúk, musíme vyčítať mnohé. Pozrime sa na ne bližšie.

Tlak rýmu je v takomto veršovaní zrejme natoľko silný, že (v súvislosti s neskúsenosťou prekladateľa?) pretláča do veršov slová a tvary nevhodné buď jazykovo (slová gramaticky a štylisticky nenáležité), alebo významovo, logicky (slová v daných súvislostiach nič nehovoriace, prázdne, často dokonca protirečiace predchádzajúcemu alebo nasledujúcemu textu). Tak podmienilo vznik zaujímavého spojenia slovo *obed* v rýmovej pozícii vo veršoch

Lišiak beží za nimi: „Ach, to bude obed!
Jedným skokom uchmatnem z a j a č i k y o b e."

(Čiernoušiačik)

Podľa tvaru číslovky by sme najskôr čakali spojenie *zajačiatka obe,* autor nás však núti predstaviť si akúsi *zajačiku* a vedľa nej či za ňou druhú, ale o to mu asi nešlo. Takáto nedbanlivosť môže, rovnako ako v nasledujúcich prípadoch, viesť k rozkolísavaniu i tak ešte neustálenej jazykovej normy dieťaťa. Nedbá sa veľmi ani na spisovnosť použitých slov: *Mambo hrozí, vytrubuje, synáčkovi vyhubuje* (Jumbo má chrípku) alebo: *Za rohom zas zlostná mačka kyjačisko v rukách m a č k á* (Šic).

Pod celkovou kultúrou básnického prejavu nerozumieme iba poetickosť a jazykovú primeranosť textu — nemožno zanedbávať ani logické súvislosti. Zreteľne vidieť, kde, v ktorých básňach má narúšanie logických vzťahov sprostredkúvať dieťaťu radosť z hry, a kde je len prejavom prekladateľovej nevynachádzavosti. Len kvôli vyplneniu (akémukoľvek) rýmových pozícií dosadili autori smiešne nevhodné slová napr. do veršov:

Beží aj lesník, hromží bez kabáta,
raz lišiakovi všetko pekne zráta.

(Lišiak a lesník)

alebo:

Vpredu ide levíča, / možno trochu bojí sa.
V jeho stopách Jumbo malý / sťa obor sa parkom valí.
Ide k modrej vodičke, / k milovanej kačičke.

(Jumbo má chrípku)

Takáto básnická práca, rovnako ako vo veršoch *„Ľudia, to je krásne lekno!" / Už sa za ním driape d r e p m o* [Ham] asi ani nepotrebuje komentár. A čo s veršami *Už trieli Barry ako strela z búdy, / oj, pretiahne ten lišiakovi údy!* [Lišiak a lesník]? Ťažko možno napríklad slovo *údy* považovať za typického predstaviteľa detského slovníka, pochybujeme aj o tom, či ho treba doň zavádzať práve prostredníctvom leporela. A ešte iná vec je komplexné vyznenie celého dvojveršia. Zaujímavá je aj strofa

Jumbo sa už zhovára, / s kačkami sa prekára:
prúdom na ne vodu strieka, / kým každá z nich nenarieka.
No voda je studená, /Jumbo ťažký chobot má.

(Jumbo má chrípku)

Vetou o Jumbovom ťažkom chobote autor skryte dieťaťu naznačuje, že sloník prechladol...

Nechceme sa samoúčelne vŕtať v maličkostiach, ale predsa vari treba v súvislosi s rýmom upozorniť na to, že ak aj gramatické rýmy môžu za určitých okolností plniť estetickú funkciu, sotva tieto a takto:

„Aké krásne auto tu je!" / Ham ho kurbľou naštartuje.
Tak silne kurbľoval, / až sa autiak rozsypal.

(Ham)

Ani príbeh o psovi a muche nám (dospelým ani deťom) žiaľ nemôže byť zdrojom umeleckého zážitku:

Na mäkkom kresle psíček spal, / spal tíško, ani nedýchal.
Prekrásny sen ten psíček snil, / keď vtom ho bzukot prebudil.
Chúďa psíček, nemohol spať, / chcel tú muchu odohnať.
Zlý úmysel muška mala: / do úška mu zabzučala.
Rozpriahnul psík obe tlapky / a do kresla zaťal drápky.
Perá sa však uvoľnili / a psíčka k stropu vymrštili.

(Rozprávky v obrázkoch)

Z prekvapujúcich prehreškov proti spisovnej slovenčine musíme spomenúť obchádzanie zvratnosti slovies — sloveso *bicyklovať sa* je predsa zvratné:

Po A príde B a C, / hroch sa nad tým zachichoce.
Žralok hrá, no pikle kuje, / vraniak v búrke b i c y k l u j e.

(Lesná akadémia)

Sloveso *hrať sa* v našom „odstrašujúcom" motte v podobe *hrať si* tiež protirečí spisovnej norme. A keď tak čítame o tom, ako sa žabka hrala s kolom, celkom prirodzene si kladieme otázku, o akýže kôl tu ide. Obrázok v knihe nás našťastie usmerní, a tak dieťaťu podáme slovenský preklad prvého riadku v podobe *Žabka (žabička) sa hrala s kolesom.* Často nám prichodí opravovať aj predložkové väzby. Chyby bežné v iných prejavoch sa preniesli aj do textov určených deťom:

Skoč že, zajko, pre maličkú, / peknú, sladkú mrkvičku!

(Rozprávky v obrázkoch)

Spýtajte sa krokodíla / kde sa teta líška skryla
s krásnou bielou labuťou, / čo v y š i l a s ihlicou.

(Lesná akadémia)

V druhom prípade okrem chybnej väzby *(vyšívať čím,* nie *s čím)* z rytmických dôvodov dochádza opäť k vecnému lapsusu — na vyšívanie slúži ihla, ihlicami sa pletie.

Svojrázne je i používanie časov. Špecifická funkcia veršíkov slúžiť ako sprievodný text istej postupnosti obrázkov zvádza autorov k neprirodzenému používaniu foriem budúceho času v pozíciách, kde by predsa len bolo vhodnejšie vyjadrenie v minulom čase:

V jabĺčku sú vitamíny. / Myšiakovi tečú sliny.
Prečo sa tak vyľaká? / Zbadá vnútri strašiaka.
(Šic)

Kam myšiaka kroky vedú? / V obchode je súdok medu.
Prevŕta ho. Jejejé! / Beda! Med ho zaleje.
(Šic)

Ťažšie však možno povedať, o aké časové súvislosti by podľa jazykového stvárnenia malo ísť v prípadoch:

Šteňa sa pozerá zdiali, / ako psi o kosť bojovali.
Bijú sa, bijú, až sa zem trasie, / šteňa sa medzitým na kosti pasie.
(Rozprávky v obrázkoch)

Kto mu zobral kosť? / Zrejme mrzký hosť.
No keď zbadá, kto to bol, / pred zlodejom utiekol.
(Ham)

Súslednosti časov skutočne zaujímavé . . .

Jedným z častých nedostatkov (a to zrejme v detskej literatúre vôbec) je posudzovanie vzťahu životnosti — neživotnosti, resp. osobnosti — neosobnosti v súvislosti so zvieratami, chrobáčikmi, vtáčikmi . . . Problémy sú s nominatívom a akuzatívom plurálu, ako sa to výrazne prejavilo napríklad v básničke *Ako zajaci vlka chytili:*

Vlka sa netreba obávať, / musíš však pomoc znať.
Vlk z a j a č k o v n a h á ň a l, / zrazu však chvost v pasci mal!
(Rozprávky v obrázkoch)

Namiesto nom. pl. *zajace* je tu tvar *zajaci,* namiesto ak. pl. *zajačiky,* resp. *zajačky* je tvar *zajačkov.* Ide o jav, s ktorým sa stretávame v rozprávkach pri zosobnení alebo pri úsilí o prejavenie citového vzťahu k zvieratám. Postup síce známy a rozšírený, ale v detskej literatúre nevítaný — zákonite vedie k zmätku v používaní neosobných a zosobnených tvarov, ako sa to nakoniec ukázalo už tu v texte: Ako prejav rozkolísavania normy môžeme totiž hodnotiť nevhodné použitie tvaru

zámena vo veršoch *Za klobúkom utekali, do bitky sa o ň h o dali* (Rozprávky v obrázkoch).

Podobná chyba vo veršoch *Čierna rúra kurčiatka vábila, mamička sa potom za n i c h hanbila* (Rozprávky v obrázkoch) vyplýva z nie celkom vysvetliteľnej rodovej zámeny. A čo so spojením *Dva kocúry mali?* Ak *mali* tak najskôr asi *dvaja kocúrici* ... Ale *dva kocúry* môžu byť len *malé*.

Nechceli sme v našom príspevku rozoberať komplexnú prekladovú produkciu istého obdobia, všímať si všetky klady a nedostatky každej knihy. Nevyratúvali sme nakoniec ani všetky jazykové nedostatky uvádzaných veršov. Šlo nám o to, aby sme upozornili na skutočne nízku jazykovú úroveň niektorých publikácií. Položiť uvedeným aj anonymným autorom slovenského textu otázku, či sa nehanbia ponúkať také niečo deťom. Možno ich zamrzí reakcia štvorročného dievčatka na zhrozený výkrik rodiča: „A takto sa deti učia po slovensky!" — „Neboj sa, mama, ja sa to odučím ..." Lebo tieto detské slová bez zveličenia ukazujú, aké je skutočné miesto podobných kníh v jazykovej výchove dieťaťa.

Na záver možno len vysloviť želanie, aby sa text aj v knihách, kde slúži ako slovný sprievod k obrázkom, nedegradoval iba na nepoetickú, nerytmickú, nehudobnú výplň prázdneho miesta. Aby nám nemuselo byť ľúto, že radšej nezostalo prázdne.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

Čiernoušiačik. Ilustrácie E. Baarmann. Verše. W. Krumbach. Niederwiese. Vydavateľstvo Karl Nitzsche Verlag.

Ham, príhody bláznivého psíka. Kresby N. Nobilescu. Verše G. Zarafu. Voľne prebásnil R. Čižmárik. Bukurešť, Vydavateľstvo Iona Creanga.

Jumbo má chrípku. Námet a verše: W. Reis. Leipzig, Vydavateľstvo Rudolfa Arnolda.

Lesná akadémia. Verše S. Michalkov. Ilustrácie V. Čižikov. Preklad V. Hegerová. Moskva, Vydavateľstvo Malyš 1976.

Líšiak a lesník. Námet a verše J. Kraegerová. Leipzig, Vydavateľstvo Rudolfa Arnolda.

Rozprávky v obrázkoch. Kresby N. Radlov. Text N. Gernetová. D. Charms, N. Dilektorská. Preklad V. Hegerová. Vydavateľstvo Progress 1975.

Šic, príhody malého myšiačika. Kresby N. Nobilescu. Verše G. Zarafu. Voľne prebásnil R. Čižmárik. Bukurešť, Vydavateľstvo Iona Creanga.

Pomenovanie mesta v spisovnej slovenčine

LADISLAV DVONČ

1.1. Slovom *mesto* sa označuje „väčšie sídlisko, ktoré je administratívnym, ale často aj obchodným a priemyselným centrom“ (Slovník slovenského jazyka, 1960, s. 135). Mestá sú „sídla s väčšou koncentráciou obyvateľstva, centrálnym postavením a hospodársko-správnou funkciou v rámci užšieho alebo širšieho regiónu, prípadne celej krajiny alebo štátu“ (Encyklopédia Slovenska, 1979, s. 556). Medzi odborníkmi niet však pritom úplnej jednoty v náhľade, čo pokladať za mesto. Podľa prevažne panujúcich názorov mestá všetkých čias boli sídliskami centrálneho charakteru, teda strediskami menších alebo väčších regiónov, provincií, krajín alebo ríš. Bývali centrami správnymi, obchodnými a hospodárskymi. V niektorých oblastiach Európy — a medzi ne patrí aj Slovensko — boli mestá v istých historicky vymedziteľných obdobiach aj osobitnými právnymi útvarmi, ktorých obyvatelia mali osobitné právne postavenie, zabezpečené privilégiami, ktoré im boli udelené panovníkmi (Marsina, 1981, s. 229). Slovo *mesto* sa môže bližšie určovať prídavnými menami ako prívlastkami, napr. *malé mesto, veľké mesto,* pričom niektoré takéto spojenia majú charakter viacslovných pomenovaní alebo termínov, napr. *hlavné mesto* je centrum štátu, sídlo najvyšších štátnych orgánov, pomenovaním *kráľovské mesto* sa označuje mesto na kráľovskej pôde, pomenovaním *zemepanské mesto* zas mesto patriace cirkevnému alebo svetskému feudálovi, *korunovačné mesto* je mesto, v ktorom sú korunovaní panovníci, atď. K slovu *mesto* patrí odvodené podstatné meno *mestečko,* ktoré má význam „malé mesto“, ako aj niektoré ďalšie deriváty, napr. *mestský, mešťan* (s prechýlenou ženskou formou *meštianka*) s alternáciou *st/šť* (uvádzané v slovníku), príp. aj potenciálne deriváty, napr. *mestisko* (v slovníku neuvádzané).

1.2. Už v staroveku niektoré mestá v oblasti Stredozemného mora a v priľahlých krajinách mali veľkú rozlohu aj značný počet obyvateľov, napr. Babylon, najmä však Rím, ktorý na prelome našej a predchádzajúcej éry mal milión obyvateľov, čo bol na ten čas úctyhodný počet. Ale predovšetkým v ostatných storočiach v novoveku začali niektoré politicky a hospodársky významné mestá neobyčajne vzrastať a dosahovať počet niekoľko miliónov obyvateľov. S pomenovaním *mesto* sa už nevystačilo, na označenie takýchto územne a početne podstatne väčších miest sa začalo používať pomenovanie *veľkomesto* s významom „mesto s veľkým počtom obyvateľov, s veľkou rozlohou, s veľkým ruchom, obyč. i spoločensky a kultúrne vyspelé“ (Slovník slovenského jazyka, 1965, s. 55) i *metropola.* Popri podobe *veľkomesto*

sa v slovníku uvádza v rovnakom význame aj slovo *veľmesto*, tvorené podobne ako napr. slovo *veľkňaz*. Táto podoba sa však v súčasnej spisovnej slovenčine používa veľmi zriedkavo. Slovo *veľkomesto* je zložené slovo, v ktorom ide o spojenie príd. mena *veľký* a slova *mesto* pomocou spájacej samohlásky (morfémy). Slovo *veľkomesto* nemá už dnes rovnaký význam ako spojenie slov *veľké mesto*, z ktorého častí vzniklo. Pod veľkým mestom sa rozumie alebo môže rozumieť akékoľvek mesto s väčším počtom obyvateľov na rozdiel od mesta s menším počtom obyvateľov, napr. na Slovensku sú veľkými mestami Žilina, Košice, Bratislava, Nitra, Banská Bystrica a i. Pod veľkomestami sa rozumejú mestá so státisícami obyvateľov, najčastejšie miliónové a niekoľkomiliónové mestá. Na Slovensku v pravom zmysle slova veľkomestá nemáme, hovorí sa dnes o úsilí vybudovať Bratislavu na moderné veľkomesto. Slovo *veľkomesto* podobne ako slovo *mesto* sa tiež môže bližšie určovať prídavnými menami, napr. *nové veľkomesto, moderné veľkomesto*, a to aj prídavnými menami, ktorými sa bližšie vyjadruje stupeň ich veľkosti, napr. J. Barč píše *o ozrutnom veľkomeste* (pozri v cit. slovníku v hesle *veľkomesto*), možno hovoriť *o obrovských veľkomestách, mamutích veľkomestách* atď.

1.3. Moderné veľkomestá začínajú v ostatných rokoch tohto storočia, najmä však po skončení druhej svetovej vojny, nadobúdať také rozmery a taký veľký počet obyvateľov, že na ich označenie už nestačí ani pomenovanie *veľkomesto*. Slovo *veľkomesto* sa už pociťuje ako „slabé" alebo „prislabé" na to, aby sa ním vyjadrila mohutnosť niektorých veľkomiest v blízkej budúcnosti, príp. na prelome tohto a budúceho tisícročia. Napr. v článku *Veľkomestá veľkomiest*, ktorý bol publikovaný v časopise Nové slovo (roč. 23, 1981, č. 42, s. 12), sa hovorí o veľkomestách veľkomiest — *megalopolách*. Cudzím slovom *megalopola* sa tu označuje nový typ veľkomesta s niekoľkými desiatkami miliónov obyvateľov. Slovo *megalopola* je pomerne nové, vzniklo a začalo sa používať iba nedávno, ale sa pohotovo zaznamenáva v najnovšom Slovníku cudzích slov (Ivanová-Šalingová — Maníková, 1979, s. 557) s významom „veľkomesto veľkomiest". Slovo *megalopola* vzniklo podľa vzoru iných cudzích slov a časťou *megalo-*, ktorá podobne ako časť *mega-* je gréckeho pôvodu a používa sa ako prvá časť zložených slov, zvyčajne odborných termínov, s významom „veľký, nadmerný, mnohonásobný, násobný, násobok a pod." (tamže), napr. *megalocyt, megalocytóza, megalodaktýlia, megalokardia, megalománia* (z nich najznámejšie). Druhá časť *-pola* sa zhoduje s druhou časťou zložených slov *akropola, metropola*. Slovo *megalopola* vzniklo napodobnením slov *akropola* a *metropola*, ktoré boli do slovenčiny prevzaté z gréčtiny tak, že z pôvodných podôb *akropolis* a *metropolis* sa odtrhlo koncové *-is* a pridala sa prípona *-a*, takže sa slová *akropola* a

metropola zaradili medzi podst. mená vzoru *žena*. Teda slová *akropola* a *metropola* vznikli úpravou gréckych slov *akropolis* a *metropolis*, slovo *megalopola* napodobnením už hotových slovenských podôb *akropola* a *metropola*.

Všimnime si tu ešte vyjadrenie *veľkomesto veľkomiest*, ktorým sa v cit. Slovníku cudzích slov vysvetľuje význam pomenovania *megalopola* a ktoré je použité aj v článku v Novom slove. Podst. meno *veľkomesto* je tu bližšie určené tým istým podst. menom v tvare gen. pl., ktorým sa v tomto prípade vyjadruje genitív vlastnosti. Ide tu o osobitný prípad tohto genitívu, o tzv. hebrejský genitív, ktorý má poetické zafarbenie a je známy najmä z vyjadrenia *kráľ kráľov* s významom „kráľ nad kráľmi, prvý z kráľov" a niektorých iných podobných spojení, napr. *pán pánov, boh bohov, majster majstrov, sluha sluhov, veky vekov, svety svetov, pieseň piesní, kniha kníh, chvíľa chvíľ, otázka otázok, veda vied* a pod. (Morfológia slovenského jazyka, 1966, s. 170). Aj pomenovanie *veľkomesto veľkomiest* má poetické zafarbenie, a tak ho nemožno používať v neutrálnom jazykovom prejave na označenie spomínaného nového typu veľkomiest s desiatkami miliónov obyvateľov. Prísne vzaté, nie je vhodné ani na výklad významu slova *megalopola*, a to jednak pre svoje poetické alebo slávnostné zafarbenie, jednak aj preto, že je málo presné. Preto sa používa nové cudzie slovo *megalopola*, ktorého výklad by mal byť takýto: mesto (alebo veľkomesto) s desiatkami miliónov obyvateľov.

1.4. Na označenie mesta, ale len istého mesta, sa používa aj slovo *metropola*, ktoré sme už spomenuli. Je to zložené slovo gréckeho pôvodu, ktoré by sme podľa jeho častí mohli preložiť ako „materské mesto". Pôvodne sa ním označovalo mesto, z ktorého vyšli vysťahovalci, aby založili novú osadu (Slovník antické kultury, 1974, s. 384). V spisovnej slovenčine sa používa v týchto významoch 1. hlavné mesto, 2. sídelné mesto arcibiskupov, 3. vládnúca kapitalistická krajina v pomere ku kolóniám (Ivanová-Šalingová — Maníková, 1979, s. 567). V prvých dvoch významoch ide pri slove *metropola* o označenie mesta. Dnes sa najčastejšie používa na označenie hlavného mesta, základným pomenovaním je tu však dvojslovné pomenovanie *hlavné mesto*, pričom pod hlavným mestom sa rozumie politické centrum štátu. Slovo *metropola* sa okrem toho používa aj na označenie centier istých regiónov, krajov, oblastí a pod., napr. Košice sú metropola východného Slovenska, Banská Bystrica metropola Stredoslovenského kraja, Martin metropola Turca a pod. V súvislosti so zmenami, ktoré nastali v ostatných rokoch vo svete, slovo *metropola* sa dnes čoraz menej používa na označenie krajiny, ako sa to uvádza v cit. slovníku.

1.5. Spomenuli sme tu už grécke slovo *polis* s významom „mesto". Grécke slovo *polis* sa tiež používa v spisovnej slovenčine a vykladá

sa ako „mestský štát v staroveku (Grécko, Rím, Fenícia)" (Ivanová-Šalingová — Maníková, 1979, s. 691). V staroveku totiž každé mesto so svojím okolím bolo vlastne na úrovni dnešného štátu. Slovo *polis* sa ako špeciálny výraz používa pri výklade starovekých antických dejín, predovšetkým gréckych reálií podľa svojho pôvodu, nie iba rímskych reálií, ako sa to niekedy uvádza.

1.6. Nakoniec sa zmienime o slove latinského pôvodu *oppidum*. Uvádza sa v cit. Slovníku cudzích slov (s. 632): *oppidum -da* s. (lat.) archit. 1. rímske antické mesto založené zámerne ako mesto, 2. hist. trvalé keltské a slovanské sídlisko. Širší výklad používania tohto slova a aj jeho vzniku sa podáva v Encyklopédii Slovenska (4. zv., 1980, s. 206—207). Dnes sa s týmto výrazom stretávame najčastejšie v historickej a archeologickej literatúre, keď je reč o keltských sídliskách napríklad na Slovensku. V tomto prípade ide o používanie slova *oppidum* vo význame, ktorý prvý raz použil G. I. Caesar.

2. V spisovnej češtine sa podobne ako v slovenčine používajú slová *město, městečko, velkoměsto, metropole, megalopole, polis, oppidum.* V spisovnej češtine sa okrem toho používa aj slovo *městec,* označené v českej lexikografii ako zast. zried. zdrob. k *město* s významom „mestečko", a staršie slovo *městys* s významom „obec s právom výročných trhov, obyč. väčšia než dedina a menšia než mesto".

3. Náš prehľad ukazuje, že v spisovnej slovenčine sa na označenie sídlisk s väčšou koncentráciou obyvateľstva používa jednak domáce slovo *mesto* a zložené slovo *veľkomesto,* jednak cudzie slová *megalopola, metropola, polis* a *oppidum.*

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

Encyklopédia Slovenska. 3. zv. Red. V. Hajko et al. 1. vyd. Bratislava, Veda 1979. 656 s. — 4. zv. 1980. 600 s.

IVANOVOVÁ-ŠALINGOVÁ, M. — MANÍKOVÁ, Z.: Slovník cudzích slov. 1. vyd. Bratislava. Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979. 944 s.

MARSINA, R.: O vývoji miest na Slovensku v stredoveku. In: Studia Academica Slovaca. 10. Prednášky XVII. Letného seminára slovenského jazyka a kultúry. Red. Š. Ondruš. Bratislava, Alfa 1981, s. 227—239.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. 1 vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 596 s.

Slovník antické kultury. 1. vyd. Praha, Svoboda 1974.

Slovník slovenského jazyka. 2. a 5. Red. Š. Peciar. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960 a 1965. 648 s. a 848 s.

Starať sa a starieť sa

GEJZA HORÁK

Popud preskúmať hláskovú a významovú stránku slovies *starať sa* a *starieť sa* nám už dávnejšie dal preklad románu Romaina Rollanda *Ján Krištof* (Bratislava, Tatran 1977). Román preložila Soňa Hollá z francúzskeho originálu Jean-Christophe (Editions Albin Michel, Paris 1966). V druhom zväzku na s. 304 čítame: 1. *Krištofovi sa zdalo, že je „vystavený dennému svetlu, v ktorom sa človek stráca medzi ostatnými". Priveľa ľudí sa doňho staralo.* — Trocha ďalej na tej istej strane: 2. *Krištof nemal rád, keď sa niekto oňho staral.*

Ako vidieť, v obidvoch prípadoch sa použilo sloveso *starať sa,* ibaže v prvom prípade má väzbu *starať sa do dakoho,* v druhom *starať sa o dakoho.* Podľa bežného zvyku (úzu) sa nám však ukazovalo, že v prvom prípade by obsahovému zámeru lepšie vyhovovalo sloveso *starieť sa,* a tak sme začali naše dve slovesá prezerať a skúmať na základe materiálu v lexikografickej kartotéke Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.

Doklady sme usporiadali tak, že najprv sa uvádzajú také, do ktorých bez pochybností patrí tvar slovesa *starať sa,* potom také, kde je na svojom mieste tvar slovesa *starieť sa,* a napokon sa pripájajú príklady, kde vznikajú pochybnosti, či v nich mal stáť tvar slovesa *starať sa,* alebo by bolo bývalo vhodnejšie vybrať so zreteľom na vyjadrovanú myšlienku a súvislosť tvar slovesa *starieť sa..* (Podľa potreby v hranatej zátvorke parafrázujeme význam slovesa.)

Príklady so slovesom *starať sa:*

Staral sa o mňa ako [syn] o otca. (Tajovský) — Nik *sa* o gazdovstvo *nestará* [nedbá a nepracuje zodpovedne na ňom]. (Timrava) — Grófka *sa* o svojho muža veľmi málo *starala* [málo robila, aby mu nič nechýbalo]. (Jégé) — Kto má škodu, o posmech *sa nestará* [nedbá oň, nevšíma si ho]. (prísl., Jesenský) — *Starala sa* o hrnce (venovala pozornosť vareniu, kuchyni]. (Tajovský) — V dome rodičovskom *nestarali sa* o dieťa ináč, len telesne. (Vajanský) — To už príroda dala ten súcit do ľudského srdca: *staraj sa* o vdovy a siroty [venuj im pozornosť a pomáhaj im]. (Kukučín) — Ondráš sníva. Kto by mu nezávidel? *Nestará sa* [nemá starosti s/o ...] o ženu, o deti, o statok, o dom, o gazdovstvo — o nič. Tak mu je ako v raji. (Kukučín) — Vidno, že *sa staráte* o budúcnosť svojich detí. (Urban) — Ako *sa* len každý *stará* o seba [robí všetko, aby mu nič nechýbalo], pomyslela si žiaľne Hanka. (Miináč) — Každý *sa stará* [sústreďuje sa na ...] o svoju robotu. (Zúbek) — Blázon *sa* o nič *nestará* [nemá nijaké starosti; ničím sa vážne nezapodieva] (Jašík) — Ja si zametám pred vlastným domom a o cudzie smetisko *sa nestarám* [...netrápi ma, nevšímam si ho] (preklad Felix) — *Starala sa* [všetko robila], aby každý bol opatrený. (Vansová) — Anka *sa starala* [usilovne

dbala], aby mu zarobila na obuv a odev. (Ondrejov) — Pani matka *starala sa* už o nevestu [hľadala ju, usilovala sa vhodnú nájsť]. Bola chorľavá, bála sa nechať ho nezaopatreného. (Tajovský) — U Bašnárov *sa* len *starali* [iba to ich trápilo], že ju samu nemôžu pustiť. (Lacková) — Ešte nevieš, či sa do rána dožiješ, a už *sa staráš* [úzkostlivo rozmýšľaš, robíš si starosti] na pol roka napredok, čo budeme robiť. (Tajovský) — *Staral sa* [usiloval sa] primiešať čím viac papriky do svojej reči, aby štípala a znechutila ženu i dcéru oproti „pánu komisárovi". (Jesenský) — A nešli ste už viac nikde slúžiť, stará mať? — *staralo sa* [dozvedalo sa s obavami] dievčatko úzkostlivo. (Jančová)

Doklady ukazujú, že sloveso *starať sa* má predmetovú väzbu so 4. pádom s predložkou *o: starať sa o (deti, kuchyňu, gazdovstvo)*, vetnú väzbu toho istého druhu *starať sa, aby . . .; starať sa, že;* kondenzovanú väzbu *starať sa* + *infinitív* a napokon používa sa i bez väzby (absolútne). Význam slovesa *starať sa* súvisí so slovami *starosť (starosti), starostlivosť* a tie majú ten istý koreň ako prídavné meno *starý*. Slovesom *starať sa* pomenúva sa pozorne premyslená a zodpovedne vykonávaná činnosť v prospech dakoho, dačoho. Keď stojí bez väzby, môže mať i význam „so súcitným záujmom sa dozvedať na niečo" (pozri naše parafrázy).

Príklady so slovesom *starieť sa:*

Nestarte sa do nás [nepleťte sa, nemiešajte s., expr. nepchajte nos do našich vecí], choďte svojou cestou! (Kukučín) — To sa veru nepatrí do všetkého *starieť* sa dievčaťu. (Timrava) — A ty čože papuľuješ? Čože *sa starieš?* (Tajovský) — Čo *sa starieš*, do chlapských rečí? (Smrčok) — Je dosť sveta [= ľudí], ktorý *sa starie*, do čoho ho nič. (preklad Felix) — Mňa nechajte na pokoji. Ja *sa* do vás *nestariem*, ani vy sa do mňa. (Jašík) — Otec možno o tom vie, načo *sa* mu *starieť* do reči? (Ťažký) — Do bankových vecí *sa* mi *nestar!* (Tajovský) — V činžiaku sa nám býva pohodlnejšie. Nik *sa* do nás *nestarie*. (Žáry) — Vy *sa* do toho *nestarte!* (Jarunková) — Vy si možno poviete, že *sa* my do toho nemáme čo *starieť*. (Handzová) — Keď *sa* leto *starie* do zimy, potom *sa* aj zima *starie* do leta. (Ballek) — Len aby, *starie sa* Jožo Vranec, tíško učupený v kúte izby, — aby sme nepochodili ako na Veľkú noc. (Lazarová)

Sloveso *starieť sa* má väzbu s predložkovým genetívom, *starieť sa* + *do* + *genitív (. . . do nás, do reči)*. Keď sa použije bez väzby, vždy sa zreteľne pociťuje, že je väzba vynechaná (elipsa) a vyrozumieva sa zo súvislosti (zo situácie). — Doklady ukazujú, že význam slovesa *starieť sa* má istú dávku negatívnej príznakovosti; sloveso *starieť sa* je vecne expresívne. Vyjadruje totiž takú, zvyčajne nie dosť vážnu, teda nezáväznú činnosť, ktorú ňou zasahovaný odmieta ako nemiestne miešanie do osobných vecí, znepokojenie, vyrušovanie. Slovesom *starieť sa* označuje sa i taká činnosť, na ktorú vykonávateľ nestačí (po-

zri posledný príklad). V takomto postavení jeho význam je v dotyku s významom slovesa *starať sa* (= starať sa, no nemať dosť síl dosiahnuť chcený výsledok).

Doklady dostatočne ukázali, že sloveso *starieť sa* pomenúva negatívne pociťovanú a posudzovanú činnosť.

Príklady, v ktorých sloveso *starať sa* preberá miesto slovesu *starieť sa:*

Čo *sa* ty *staráš* [starieš] do mojich kšeftov? (Jesenský) — Do nás nech *sa* nik *nestará* [nestarie] (Tajovský) — Či *sa* ona *stará* [starie] do nich? (Timrava) — Ja *sa* do toho vlastne nemám čo *starať* [starieť] (tlač) — *Nestaral sa* [nestarel sa] do politiky. (Jégé) — Gazda zdvihol klobúk z lavice, že vyjde von, nechtiac počúvať a *starať sa* [starieť sa] do ich vady a pletiek. (Timrava) — „Veru", zastarie sa i otec, ktorý čítal noviny a nerád *sa staral* [starel] do hádok vôbec, „mne sa nijako nepáči tvoje chovanie, Milina. (Timrava)

V uvedených dokladoch za tvary slovesa *starať sa* by bolo bývalo primeranejšie použiť tvary slovesa *starieť sa;* vo všetkých sa totiž na príslušnom mieste žiada sloveso s významom „pliesť sa, miešať sa, expr. strkať/pchať nos do voľačoho".

Ukazuje sa, že z dvojice tvarovo i významovo blízkych slovies *starať sa* a *starieť sa* má širší sémantický záber sloveso *starať sa;* sloveso *starieť sa* má užší a špecializovanejší význam. A práve preto sloveso *starať sa* môže sloveso *starieť sa* (ako významovo podradené) dakedy z rozličných príčin zastúpiť. V takýchto prípadoch významový posun naznačuje upravená väzba: *starať sa o + akuzatív,* ale *starať sa do + genitív.* — Naproti tomu presvedčivý doklad na to, že by sloveso *starieť sa* nahrádzalo sloveso *starať sa,* nemáme.

Svojím tvarovým typom sloveso *starať sa* zaraďuje sa do vzoru *volať;* naproti tomu sloveso *starieť sa* patrí do vzoru *rozumieť.* Podľa toho sloveso *starieť sa!* má mať v impepratíve tvary *starej sa! — starejme sa! — starejte sa!* (ako *rozumej! — rozumejme! — rozumejte!).* V hovorovej reči (a potom i v hovorových prejavoch podávaných v beletrii) prevládajú kratšie tvary: *(ne)star sa! — (ne)starme sa! — (ne)starte sa;* je to i v dôsledku expresívneho rázu slovesa *starieť sa.* Takéto tvary imperatívu sa zriedkavejšie uplatňujú i pri slovese *starať sa* (pravidelné tvary *staraj sa! — starajme sa! — starajte sa!* ako *volaj! — volajme! — volajte!)*

Príklady: *Nestarte sa* [pravidelný tvar *nestarejte sa*] do obce! (Kukučín) — Tam o dievča *sa star! (sa staraj)* povie jej Grúnik a vstáva. (Timrava) — *Nestarte sa* do nás [*nestarejte sa* do nás], choďte svojou cestou! (Kukučín) — „A ty *sa nestar (nestarej),* ty čuš! (Timrava) — To *sa* ty už *nestar (nestarej).* Ja prídem večer sem... (Kukučín)

Tvary *(ne)star sa! — (ne)starme sa — (ne)starte sa!* namiesto pravidelných *(ne)starej sa! — (ne)starejme sa! — (ne)starejte sa!* používajú sa pod vplyvom tých slovies, čo majú imperatív bez tvarovej prípony, teda podľa slovies typu *brať — beriem — ber!, driemať — driemem — (ne)driem!* Je to azda preto — ako sme naznačili —, že lepšie vyhovujú expresivite slovesa *starieť sa,* a to najmä v zápornej podobe; podľa *neber, nedriem!* je potom i *nestar sa!* — Takýto tvar imperatívu má oveľa zriedkavejšie sloveso *starať sa,* resp. *nestarať sa,* a to vtedy, keď sa použije ako rovnoznačné so slovesom *trápiť sa: nestar sa!* = netráp sa!

Nemožno pochybovať o tom, že aj menej informovaný používateľ spisovnej slovenčiny si dobre uvedomuje rozdiel medzi vážnou činnosťou, ktorá súvisí so starosťami, s dôsledne zámernou starostlivosťou, a na druhej strane náhodnou činnosťou, charakterizovanou nezáväzným pletením sa do kohosi (čohosi), a to i vtedy, keď sa mu (tlakom hláskovej formy) v jeho rečových prejavoch sloveso *starať sa* dostáva ta, kde by sa malo použiť sloveso *starieť sa.*

So zreteľom na to, že takýto stav zachytáva i dokladový materiál z krásnej literatúry, Slovník slovenského jazyka ho rešpektoval a pri slovese *starať sa* uvádza dva významy: prvý, vlastný, a druhý, prebratý *(starať sa do = starieť sa do).* Takýto stav vyvolala blízkosť formy slovies *starať sa* a *starieť sa;* obidve majú koreň *star-* (porovnaj *star-ý, star-osť*); prvé však má kmeňonotvornú príponu *-a-/-á-* (vzor *volať),* druhé má kmeňotvornú príponu *-ie-/-e-* (vzor *rozumieť),* a tak ich základné tvary majú takéto podoby: *starať sa — starám sa — starajú sa — staraj sa! — staral sa; starieť sa — stariem sa — starejú sa — (ne)starej sa! — starel sa.*

Príčinu prevahy slovesa *starať sa* nad slovesom *starieť sa* vidíme v jeho väčšej významovej závažnosti, ale i vo väčšej väzobnej (intenčnej) bohatosti. — No so zreteľom na to, že rozdiel medzi dvoma nimi označovanými činnosťami aj priemerný používateľ slovenčiny si v dostatočnej miere uvedomuje, radíme pozornejšie rozlišovať aj označovaciu (hláskovú) stránku týchto blízkych slovies. Odporúčame dôslednejšie rozlišovať tvarovú sústavu slovesa *starieť sa* od tvarovej sústavy slovesa *starať sa* — s tým dodatkom, že imperatív bez prípony *(ne)star sa! — (ne)starme sa! — (ne)starte sa!* prijímame ako expresívny variant.

Na funkčný rozdiel slovies *starať sa* a *starieť sa* veľmi pregnantne poukazuje odlišnosť v ich základnej väzbe: 1. *starať sa + o + akuzatív,* naproti tomu 2. *starieť sa + do + genitív.* Ich významový rozdiel sa názorne vyzdvihuje aj na pozadí predponových odvodenín: *starať sa — postarať sa,* ale *starieť sa — zastarieť sa.*

Vyjadrovaciu potrebu rozlišovať slovesá *starať sa* a *starieť sa* v ich

celej (vzájomne odlišnej) tvarovej sústave s esejistickou priebojnosťou zdôrazňuje tento doklad z rečovej vyhne Š. Žáryho: *Ženy sa oňho ochotne starali, on to kvitoval, ale ak sa stareli, miešali do niečoho, čo sa vymykalo z bežnej úsluhy — razom spätkoval či strečkoval.*

Škoda by bolo zanedbávať tvarový rozdiel medzi slovesami *starať sa* a *starieť sa.* Zanedbali by sme také voľačo v spisovnej slovenčine, čo okrem priamej dorozumievacej platnosti má (môže mať) i sprievodnú hodnotu.

Ešte sa treba vrátiť k východiskovým dokladom. — Prvý by priliehavejšie vyznel so slovesom *starieť sa: Priveľa ľudí sa doňho starelo.* — V druhom doklade je sloveso *starať sa* na svojom pravom mieste: *Krištof nemal rád, keď sa niekto oňho staral.*

Poznámka: Nebude vari od veci, keď si obidva doklady porovnáme so znením v českom preklade (Praha, Odeon 1966, s. 234; preložil Jozef Kopal): *Příliš mnoho lidí se o něho staralo* (slov. *Priveľa ľudí sa doňho staralo*), 2. *Kryštof neměl rád, aby se o něj někdo staral* (slov. *Krištof nemal rád, keď sa niekto oňho staral*). Český preklad je skorší, opiera sa o staršie vydanie toho istého vydavateľstva (Albin Michel, Paris 1948). Pravdaže, v českom preklade sa v súlade s platnou normou môže v obidvoch prípadoch použiť len tvar slovesa *starat se* (pozri Česko-slovenský slovník). Dodávame, že vo francúzštine je v obidvoch prípadoch tvar toho istého slovesa.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

ROZLIČNOSTI

Zemežlč, cintária, stozlatková zelina

Stopy o poznaní a o názvoch tejto rastliny siahajú až do čias starogréckej mytológie. Podľa nej vraj kentauri, bytosti s telom napoly koňským, napoly ľudským, zanechali raz bojovný a dobrodružný spôsob života a rozhodli sa, že sa budú zaoberať umením, najmä lekárskym. Najslávnejší z kentaurov, Chirón, si vyliečil ranu od šípa, ktorú utŕžil od hrdinu Heraklesa, liekom z bylinky, ktorú po ňom začali nazývať *kentaureion.* Starogrécky učenec Diskorides rozlišoval *kentaureion menší* (zemežlč) a *kentaureion veľký* (ktorým sa rozumie južný druh nevädze).

Diskoridesovo rozdelenie zachovala oficiálna latinská botanická terminológia do dnešných čias. Rozlišuje botanický rod *Centaurium*, t. j. *zemežlč*, s typickým druhom *Centaurium minus — zemežlč menšia*, ktorá sa používa aj dnes ako známa liečivá rastlina, a botanický rod *Centaurea*, t. j. *nevädza*.

Latinské pomenovanie *centaurium* sa prostredníctvom stredovekých bylinkárov dostalo do jazykov viacerých národov Európy, pričom miera jeho zdomácnenia ovplyvnila konečné znenie tohto cudzieho a tým vlastne väčšine používateľov nezrozumiteľného slova. Aj v slovenčine predspisovného obdobia máme doložený väčší počet hláskovo variabilných výrazov, z ktorých viaceré sú dodnes zachované v nárečiach, ako *centauria, centária, centália, centnaria, cintaria, cintária, cinteria, cintoria, cintnária, cintaň, cinterinka, cmiteria*. Na niektorých z nich zreteľne badať príklon k slovu *cintorín* (v nárečiach aj *cintor, cinter, cmiter*). Rovnakú hláskovú pohyblivosť, neustálenosť a prípadný príklon k iným bežnejším výrazom badať pri tomto názve aj v češtine, poľštine, ukrajinčine, ruštine, v južnoslovanských jazykoch a aj v nemčine.

Autori stredovekých herbárov však niekedy z nevedomosti nespájali už latinský názov *centaurium* s gréckym *kentaureion*, ale vychádzali z latinského *centum*, t. j. sto. Pri adaptácii do domácich jazykov potom tento výraz prekladali spojením „liečivá zelina *cenná ako sto*", zvelič̆ením *„cenná ako tisíc"*. Tak možno interpretovať slovenské názvy *stozlatková bylina, stozlatková tráva, stozlatkový hlístnik, natisíc*, ktorých paralely sú aj v iných jazykoch, napr. čes. *tisícové koření, tisícizlatové koření, tisícero koření*, poľ. *tysiąc...ik*, sch. *stozlatnik*, ukr. *zolototysiačnyk*, nem. *Tausendguldenkraut*.

Kalkovaním iného stredovekého latinského názvu tejto rastliny *fel terrae*, t. j. žlč zeme, vzniklo slovenské pomenovanie *zemežlč*, v predspisovnom období slovenčiny aj *zemežluč*. Jeho paralely tiež nachádzame v iných európskych jazykoch, napr. čes. *zeměžluč*, poľ. *żółć, żółć ziemna*, sch. *žuč od zemlje, zemlje žuč*, nem. *Erdgalle*, franc. *fiel de terre*. Rastlina, ktorá dodnes tvorí súčasť liekopisnej horkej a žalúdkovej čajoviny, je veľmi horká, horká ako žlč. Kedysi sa verilo, že odvar z tejto rastliny pomáha stolicou odstraňovať z tela škodlivé látky a ničí črevné parazity. Horkou chuťou sú motivované aj viaceré domáce názvy, ako *žlčová tráva, horká zelina*. Zhubným účinkom rastliny na črevné parazity je motivované pomenovanie *hlístnik*, zriedkavejšie *hlíst*, ktoré poznáme aj z češtiny *(hlístník, chlístník)* a z poľštiny *(glistnik)*.

Záverom možno povedať, že pre známu a dôležitú liečivú rastlinu *Centaurium minus* sa v minulosti používalo v slovenskom jazykovom

prostredí viacero rôznych mien, prevažne prameniacich v stredovekej herbárovej praxi. Tie sa sčasti adaptovali, sčasti prekladali. Za staré domáce pomenovanie možno pokladať iba typ *hlístnik*.

V súčasnej spisovnej slovenčine sa dodnes najviac rozšírené výrazy *centária, cintária* hodnotia ako hovorové, výraz *hlístnik* ako nárečový. Názov *zemežlč* sa uplatnil v odbornej terminológii ako pomenovanie botanického rodu *Centaurium*.

Marie Majtánová

SPRÁVY A POSUDKY

Odišiel náš vzácny spolupracovník

Dlho, predlho bude tíct'
srdce tvojho slova
pre tvoju domovinu —
vždy bilo len pre ňu.

(Andrej Plávka)

Piateho februára 1982 sa zavŕšila životná cesta národného umelca *Viliama Záborského*. Pri jeho šesťdesiatych narodeninách sme ho v Kultúre slova pozdravili (KS, 1980, s. 371—372) a pripomenuli sme, ako sa v rubrike *Hlasy o slove* zapísal do rodného listu nášho časopisu, zdôrazniac, že treba v ňom venovať veľa pozornosti hovorenému slovu.

Svoj pozdrav sme vtedy zakončili želaním, aby umelecké a pedagogické skúsenosti mohol náš dlhoročný spolupracovník zhrnúť v písanej podobe a zverejniť nastupujúcim generáciám dramatických umelcov. Národný umelec prof. *Viliam Záborský* svoje smernice mladým nenapíše, nedopíše.

Už ako dvadsaťročný (nar. sa 9. októbra 1920 vo Vrábľoch) sa cez službu poézii dostáva na javisko Slovenského národného divadla. Poézia ho na javisko postavila, no tá ho z neho aj odvolala. Veď jeho zamretiu na ostravskom javisku v jeseni 1979, keď povedal posledné slovo ako herec v úlohe Porfirija v Čechovovej hre *Platonov*, bezprostredne predchádzal celovečerný recitál na 25. ročníku Hviezdoslavovho Kubína a pred ním bola púť s poéziou najmä na východné Slovensko. Poézia dala *Viliamovi Záborskému* krídla, ale mu ich aj podstrihla, spálila.

Bolo celkom prirodzené, že *Viliam Záborský* ako jedinečný majster slova s radosťou privítal úpravu slovenského pravopisu v r. 1953, lebo v nej videl posilnenie zdravého vzťahu písanej a zvukovej podoby jazykového prejavu. Už vtedy bol členom Ortoepickej komisie pri Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV, potom istý čas jej predsedom a znova jej aktívnym členom až do

smrti. Ani ako dekanovi Divadelnej fakulty Vysokej školy múzických umení sa mu členstvo v tejto komisii nemálilo: bral ho ako službu spoločnej národnej veci. Ako predseda Zväzu slovenských dramatických umelcov bol recenzentom komisionálne schvaľovaného rukopisu *Pravidiel slovenskej výslovnosti.* Táto aktivita Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV pri kodifikovaní slovenskej ortoepie bude navždy spätá i s jeho menom.

V sobotu 13. februára 1982 sme sa s národným umelcom *Viliamom Záborským* rozlúčili. Odišiel — ako to ináč nemôže byť — z javiska SND s prázdnym náručím, no zanechal dedičstvo ukúvané i tkané každodennou prácou. Necháva nám ho ako vytrvalého a verného spojenca v okruhu kultúry reči. Našťastie jeho bohatý hlas a vľúdny obraz tu ostáva: na zvukových záznamoch, gramofónových platniach, na obrazovke, vo filme.

Profesor *Viliam Záborský* už pamäti nenapíše. A nemusel ich ani písať! Bol osobnosťou činu; to, čo tu ako dôkaz svojej jedinečnej rečovej virtuozity necháva, je nad všetky pamäti. Jeho práca vzrástla do našej národnej kultúry a bude sa v nej ďalej rozrastať. Ukážkou jeho usilovania pozdvihnúť a znásobiť pôsobenie divadla je aj výskum jazykovej kultúry v našich profesionálnych divadlách (pozri referáty v KS od r. 1975), ktorý sa stal akciou trvalého rázu.

Hviezdoslav i Štúr sa nám vždy budú prihovárať na strunách jeho hlasu, ba vždy, keď sa povie slovenská poézia, bude v nás rezonovať meno jej veľkého interpréta, meno *Viliam Záborský.* Tú istú ozvenu nám bude donášať vždy spomenutie slovenskej ortoepie.

Ďakujeme národnému umelcovi Viliamovi Záborskému.

S úctou k jeho pamiatke sľubujeme pokračovať v robote, ktorou zápalisto hĺbil svoju brázdu.

Gejza Horák

Beseda o jazykovej kultúre v Rudných baniach

V ostatných dvoch-troch ročníkoch nášho časopisu sa zriedkavejšie ako predtým zaznamenáva priebeh besied o jazykovej kultúre s pracovníkmi rozličných inštitúcií. To, pravdaže, neznamená, že sa takéto besedy neuskutočňujú. Jedna z nich bola dňa 29. 10. 1981 s pracovníkmi generálneho riaditeľstva Rudných baní a magnezitových závodov v Bratislave a zúčastnili sa na nej dvaja pracovníci Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV z oddelenia jazykovej kultúry.

V úvodnom slove vedúci oddelenia jazykovej kultúry F. Kočiš ocenil záujem pracovníkov generálneho riaditeľstva o to, aby sa na ich pracovisku osvetlili princípy jazykovej správnosti, ktoré treba uplatňovať pri koncipovaní textov odborného alebo administratívneho rázu, ale najmä pri pohotovom prekladaní cudzojazyčných textov s tým istým štýlovým zaradením. Špecifickosť situácie riadiaceho pracoviska v tomto smere je podľa názoru prednášateľa v tom, že potrebné preklady pripravujú síce pracovníci s primeraným odborným vzdelaním, ale bez osobitnej jazykovej prípravy, ktorú neslobodno podceňovať ani pri prekladaní z takých blízkych jazykov, ako sú čeština a slovenčina.

Istá špecifickosť je ďalej v tom, že preklady sa takmer sústavne vyhotovujú v časovej tiesni — jednoducho niet dosť času na ich jazykové cibrenie a na prekonzultovanie sporných miest s odborníkmi príslušného odboru, resp. aj s jazykovedcami. Z požiadavky, že dodržanie spisovnej normy je záväzné, nemožno však zľavovať ani v takejto situácii. V nej veľa závisí od kladného postoja konkrétneho používateľa k spisovnému jazyku, od jeho ochoty využívať pri práci dostupné jazykové pomôcky a príručky, ktoré F. Kočiš predstavil v základnom výbere a stručne ich aj charakterizoval.

Do terminologickej problematiky uviedol účastníkov besedy I. Masár. V súlade s terminologickou teóriou a súčasnou terminologickou praxou hovoril o termíne ako spisovnom jazykovom prostriedku, ktorý sa hodnotí podľa jazykových kritérií (ústrojnosť, ustálenosť, funkčnosť) aj podľa terminologických kritérií (motivačná zreteľnosť, systémovosť, jednoznačnosť, nosnosť, medzinárodnosť). Tieto kritériá v krátkosti charakterizoval a ilustroval na viacerých príkladoch. Osobitne zdôraznil potrebu definície termínu, lebo bez definície v praxi neraz vznikajú zbytočné škriepky o významovej náplni termínu. V súvislosti s prekladaním terminológie sa upozornilo, že termíny sa v zásade nemajú prekladať, lež substituovať, pretože jednotlivé vedné alebo výrobné odbory už majú aj v slovenčine vypracovaný systém pojmov (ten sa chápe ako usporiadaný súbor pomenovaní pojmov), ktorý neradno destabilizovať prekladaním na čisto jazykovej báze. Princíp substitúcie treba uplatňovať aj pri prekladaní z češtiny. Aj táto požiadavka sa ilustrovala na viacerých príkladoch.

V diskusii sa nadhodili všeobecné i konkrétne otázky súvisiace s jazykovou kultúrou, napr. otázka, či je spisovná slovenčina pripravená na všetky funkcie, ktoré má spisovný jazyk spĺňať v rozvinutej socialistickej spoločnosti. Niektorí účastníci besedy vyslovili názor, že spisovná slovenčina spĺňa požadované úlohy s väčšou námahou a niekedy aj s menším konečným efektom ako iné spisovné jazyky. Argumentovali vlastnou praxou (ťažkosti pri prekladaní konkrétnych textov), porovnávaním českého a slovenského dabingu v televízii ap. V súvislosti s tým pracovníci JÚĽŠ SAV upozornili, že pri takomto porovnávaní a uvažovaní sa zvyčajne zabúda, že výsledná podoba prekladu, dabingu ap. je síce závislá od vypracovanosti spisovného jazyka, ale v rozhodujúcej miere najmä od pripravenosti konkrétneho prekladateľa alebo herca, od toho, ako ovládajú spisovnú normu, výrazové prostriedky a štylistické jemnosti vlastného jazyka a ako tvorivo vedia s ním narábať. Zo všeobecných názorov na jazykovú kultúru zaznačujeme tu mienku — mimochodom dosť rozšírenú — že jazykovedci často nepotrebne nahrádzajú vžité termíny novými. Na ilustráciu sa uviedla dvojica termínov *primáš — predník*. Tu sa ukázalo potrebné objasniť, že jazykovedci sami nevypracúvajú terminológiu jednotlivých odborov, že pri jej revidovaní a dotváraní iba pomáhajú ustaľovať jazykovo správne termíny. Pri dvojici *primáš — predník* ide o prostriedky hudobnej terminológie; významovú diferenciáciu týchto termínov, ktoré sú obidva jazykovo správne, si zaviedli odborníci príslušného odboru. Napokon treba vedieť, že nie každý termín sa do odbornej praxe zavádza po konzultácii s jazykovedcami. Jazykovedci nikde nenapísali, ani netvrdia, že slovo *primáš* je nespisovné, ba práve naopak (pozri Kultúru slova, *16*, 1982, s. 49).

Z konkrétnych jednotlivostí spomenieme, že usporiadatelia besedy upozor-

ňovali na ťažkosti pri prekladaní dvojíc českých slov *příprava — průprava, havíř — horník*, pri prekladaní často sa opakujúceho spojenia *umět a znát*, slova (termínu) *dovednost* a ďalších. Do istej miery to prekvapuje, lebo všetky spomínané prekladateľské „problémy" sa dnes dajú v dostatočnej miere vyriešiť pomocou Česko-slovenského slovníka. Pravda, dvojici *příprava — průprava* zodpovedá v slovenčine iba jeden ekvivalent — slovo *príprava*. Ak aj v konkrétnom texte termín *průprava* má zreteľný príznak paralelnej priebehovosti (ako objasňovali diskutujúci jeho význam a ťažkosti s jeho prekladom), potom ho treba do slovenčiny previesť inými prostriedkami, a nie mechanickým prepisom českej predpony *prů-*, napr. spojením *priebežná príprava*. Dvojici *horník — havíř* podľa spomenutého slovníka zodpovedajú v slovenčine ekvivalenty *baník, haviar; dovednost* sa prekladá ako *zručnosť* a spojenie *umět a znát* v istých kontextoch ako *vedieť a ovládať*. V takýchto prípadoch by používatelia Česko-slovenského slovníka na základe individuálneho jazykového povedomia nemali spochybňovať dôveru v používanú príručku, najmä ak sami nepoznajú lepší prostriedok a ak okrem bezobsažného odmietnutia slovami „to nie je to" nemajú naporúdzi iný argument, potvrdzujúci, že v príručke je nepresnosť, nedôslednosť alebo chyba.

V besede sa ukázalo, že pracovníci na generálnom riaditeľstve Rudných baní a magnezitových závodov majú nevšedný záujem o širšie i užšie problémy spisovného jazyka a jeho kultúry.

Na záver besedy sa odporúčalo intenzívnejšie využívať Česko-slovenský slovník a usporiadateľom besedy sa ponúkla pomoc prostredníctvom jazykovej poradne JÚĽŠ SAV.

Ivan Masár

Esteticky o estetike

(KUKLINKOVÁ, T. — ZÁGORŠEKOVÁ, M. — FISCHEROVÁ, A.: Estetika a estetická výchova. Bratislava, Obzor 1980. 408 s.)

Vo vydavateľstve Obzor (v edícii Encyklopédia osvetového pracovníka) vyšla ako záujmová publikácia Osvetového ústavu v Bratislave knižka, ktorá pútavo, popularizačnou formou sprístupňuje základné poznatky z marxisticko-leninskej estetiky a teórie estetickej výchovy. Kniha je určená predovšetkým pracovníkom z praxe, ktorí riadia a usmerňujú estetickovýchovnú činnosť, tematika knihy však upúta iste aj širší okruh záujemcov. Užitočnosť a potrebu takejto publikácie podmieňuje i to, že estetická výchova ako čiastková disciplína estetiky sa vyučuje a prednáša na našich stredných a vysokých školách iba relatívne krátko. Problematika estetickej výchovy pritom nadobúda v súčasnosti na aktuálnosti ako jeden z dôležitých nástrojov zdokonaľovania osobnosti socialistického človeka.

Odbornú problematiku knihy prichodí posudzovať povolanejším. Na stránkach nášho časopisu pokladáme za vhodné všimnúť si knihu *Estetika a estetická výchova* z hľadiska toho, ako prispieva k ustaľovaniu terminológie v od-

bore estetiky, kde sa donedávna vyskytovalo isté kolísanie. Z hľadiska jazykovej kultúry treba vyzdvihnúť umenie autoriek vykladať i náročnejšiu problematiku kultivovaným a pojmovo presným jazykom. Kniha vyvoláva dobrý estetický dojem aj svojou prehľadnosťou, dobrou čítavosťou. Prispela k tomu aj starostlivá redakčná a typografická úprava.

O základných tendenciách a jazykovo-štrukturálnych zákonitostiach pri tvorení pomenovaní príznakov a kategórií vo filozofii aj v iných vedných disciplínach (súčasťou týchto pomenovali sú aj názvy tzv. estetických kategórií) písal J. Horecký. Dospel k záveru, že kým na pomenovanie príznakov (ako charakteristických vlastností objektov) sa v prevažnej väčšine používajú podstatné mená na *-osť*, pomenovania kategórií by sa mali tvoriť predovšetkým substantivizáciou prídavných mien (J. Horecký: Pomenovanie príznakov a kategórií. Slovenská reč, *41*, 1976, s. 129—133). V posudzovanej knihe sa názvy estetických kategórií používajú v súlade s tendenciami, ktoré postihol J. Horecký. Porov. *Predmetom estetiky bola krása vecí a javov a jej rozličné momenty, podoby či modifikácie (napr. vznešené, tragické, komické a i.) popisované v meniacich sa systémoch tzv. estetických kategórií* [s. 19]. Autorky i redakcia sa aj redakčnou poznámkou hlásia k tomuto typu pomenovaní ako k novšiemu: *Túto etapu „revolúcií" završil Kant, ktorý presvedčivo vyjadril, že predmetom estetiky nemôže byť krása, ani umenie, ale estetické (v staršej terminológii estetično, pozn. red.)* [s. 23].

Pri kľúčovom estetickom pojme sa používajú podoby *krása* aj *krásno*, lebo sú funkčne diferencované, v odborných estetických a filozofických textoch sa rozlišujú, a tu je dôležitá aj potreba mať odlíšiť podoby *krása* a *krásno* ako ustálené pomenovania od skutočného prídavného mena. Porov. napríklad: *Pochopi* (Platón), že *treba rozlišovať na jednej strane vecnú, premenlivú, pominuteľnú relatívnu zmyslovú krásu s jej tak či onak opísateľnými črtami a závislosťami a na druhej strane zasa to, čo všetky odlišné a menlivé krásne javy spája, teda trvalú absolútnu stránku tohto javu, teda krásne samo osebe, krásno* [s. 34]. Jednotlivé črty, vlastnosti krásnych predmetov a javov sa pomenúvajú abstraktnými substantívami s príponou *-osť*. Porov. *V neskoršom období vzniku a prevládania gotiky sa prírodná krása už zase uznávala v jej konkrétnej zmyslovej podobe, s črtami ako jasnosť, celistvosť a proporcionalita* [s. 37]. V knihe sa uvádza aj veľa ďalších názvov príznakov (vlastností), napr. *harmonickosť, usporiadanosť, prirodzenosť, umeleckosť, súmernosť, určitosť* ap.

Na niektorých miestach sa explicitne prejavuje úsilie autoriek prispieť k ustáleniu pojmoslovia v oblasti estetickej výchovy: *Z hľadiska presnosti vyjadrovania a ustálenia pojmoslovia v estetickej výchove pokladáme za správnejšie nepoužívať pojem výchova k umeniu, ale výchova vzťahu k umeniu* [s. 224].

Všimnime si ďalej niektoré postupy, ktorými autorky dosahujú presnejšie, jednoznačnejšie použitie istého jazykového prostriedku.

Najjednoduchší je ten postup, že v zátvorke sa uvedie výklad pojmu pomocou parafrázy, napr. *premeny estetického predmetu (toho čo sa páči)* [s. 15]. Možnosť slovenčiny vyjadriť vlastnosť istého predmetu pomocou zhodného (adjektívneho) prívlastku aj pomocou nezhodného (substantívneho)

prívlastku sa dá využiť nielen ako prostriedok synonymného, variantného vyjadrenia, ale v prípade potreby aj na pojmovú a sémantickú diferenciáciu. Táto možnosť sa vhodne využíva napr. pri dvojici pojmov *estetický predmet — predmet estetiky* [s. 13]: *Postupne sa ukázalo, že historicky sa mení jednak estetický predmet, teda to, čo sa esteticky prejavuje, čo sa ľuďom páči, jednak predmet estetiky ako vednej disciplíny.* Z tohto textu aj z iných miest textu je jasné, že spojenia *estetický predmet* a *predmet estetiky* neoznačujú tú istú skutočnosť, v prvom prípade ide o konkrétny objekt „páčenia sa", v druhom výraz *predmet* označuje to, čo skúma estetika ako vedná disciplína.

Kniha *Estetika a estetická výchova* poskytuje viacero príkladov potvrdzujúcich mienku, že spojenie zhodného adjektívneho prívlastku so substantívom je významovo menej zreteľné ako spojenie substantívum + substantívum v prostom alebo predložkovom páde. Preto sú nezhodné substantívne prívlastky charakteristickým výrazovým prostriedkom v terminologickej platnosti (Jedlička, A.: Vývojové procesy a synchronní dynamika v konfrontačním osvětlení. Jazykovedný časopis, *32*, 1981, s. 107—116). Preto sa napr. konštrukcie s nezhodným substantívnym prívlastkom môžu využívať v texte v postavení vysvetľovacieho prístavku (v apozícii): *Umeleckú výchovu, t. j. výchovu k umeleckému tvoreniu, nemožno stotožňovať s vyučovaním a výcvikom v technických základoch umeleckej práce* [s. 222]. A preto sa rozličné predložkové a bezpredložkové väzby pri dejových substantívach (teda nezhodné substantívne prívlastky) využívajú na vyjadrenie pojmovej diferenciácie, ktorá je pri danom spojení substantívna s adjektívnym prívlastkom zotretá. Napríklad: *Pojem umelecká výchova sa nechápe vždy rovnako. Niekedy sa stotožňuje s výchovou umením a s výchovou k umeniu, inokedy sa zamieňa s estetickou výchovou, a v inom prípade sa chápe ako výchova prostredníctvom umenia alebo výchova umeleckých talentov* [s. 221].

Charakteristickým prostriedkom, ktorý používajú autorky azda až pričasto, je bližšie vysvetľovanie, spresňovanie opisu alebo výkladu nejakého javu viacerými priradenými približne synonymnými výrazmi. Napríklad: *Tieto predstavy majú abstraktnú, všeobecnú povahu a slúžia nám ako ideál, ako meradlo či vzor, ku ktorému vnímané veci prirovnávame.* [s. 35]. *Ale Platón nevedel a nemohol vtedy ešte vedieť, odkiaľ sa v hlavách ľudí takýto ideál berie, ... a konkrétnu krásu označil za jeho málo hodnotnú napodobneninu, odraz, "tieň".* [s. 35] (Esteticky rozvinutá osobnosť) *má schopnosť formovať všetky stránky skutočnosti a ľudského vzťahu k nej podľa zákonov krásy. Najčastejšie to nazývame tvorbou, tvorivosťou, majstrovstvom* [s. 255].

Upozornili sme na niektoré jazykové prostriedky, ktoré sa v knihe *Estetika a estetická výchova* uplatňujú ako súčasť výkladového štýlu autoriek. Na záver pripomenieme to, čo sme o jazykovej stránke tejto publikácie povedali už v úvode nášho príspevku. Jazyková stránka je na veľmi dobrej úrovni. Pre jazykovedcov je text tejto publikácie zaujímavý aj tým, že obsahuje viacero nových pomenovaní dokumentujúcich rozvíjanie slovenčiny v oblasti odborného vyjadrovania (napr. *estetizácia spôsobu života, socializácia vedomia jednot-*

livca, hodnotovo-orientačný vzťah k svetu ap.). Pozitívne hodnotíme aj to, že kniha prispieva k ustaľovaniu terminológie v oblasti pomenovaní estetických kategórií a vlastností estetických predmetov a šíri novší úzus v tejto oblasti medzi širšou čitateľskou verejnosťou.

Klára Buzássyová

Dobrá kniha o hospodárskom rozvoji krajín RVHP

[OKÁLI, I.: Faktory a výsledky hospodárskeho rozvoja krajín RVHP. 1. vyd. Bratislava, Nakladateľstvo Pravda 1980. 456 s.]

Na požiadanie Nakladateľstva Pravda sme z jazykovej stránky posúdili text publikácie I. Okáliho *Faktory a výsledky hospodárskeho rozvoja krajín RVHP*. Keďže ide o publikáciu, ktorá je nielen z odbornej stránky nesporným prínosom v skúmanej ekonomickej problematike, o čom svedčí aj to, že bola odmenená okrem iného aj národnou cenou Slovenskej socialistickej republiky, ale aj z jazykovej stránky spĺňa náročné kritériá, venujeme jej pozornosť aj na stránkach nášho časopisu.

Publikácia je napísaná dobrým náučným štýlom. Autor v nej používa prevažne zložené súvetia, ktoré majú jasnú logickú stavbu. Často využíva tie isté modelové vety s rovnakou stavbou. To však vyplýva z obsahu skúmanej a rozoberanej problematiky. Na ilustráciu uvedieme aspoň dve ukážky (zo s. 12) na rovnakú stavbu zloženého súvetia: *Uvedené skutočnosti dokazujú, že pokles tempa rastu národného dôchodku, ktorý vo väčšine krajín RVHP kulminoval v rokoch 1961—1965, nie je nijakou objektívnou zákonitosťou ich ekonomického vývoja. (...) Musíme pripomenúť, že indexy, ktoré v tabuľke 2 charakterizujú vývoj hospodárskeho rastu v kapitalistických krajinách, vychádzajú z ukazovateľa hrubého národného produktu.*

V publikácii sa hojne využívajú rozličné číselné údaje, symboly, vzorce, takže text často nadobúda charakteristické vlastnosti matematického vyjadrovania:

Relatívny prírastok *a* reprodukovaný v *d* je tu väčší než relatívny prírastok *d*. Prírastok *a* v konečnom období (vyjadrení v %) = $x + n$. Objem *b* sa zvyšuje rovnakým tempom ako *d* a jeho relatívny prírastok (vyjadrený v %) = x. Relatívne vyššie prírastky *a* než prírastky *b* sa musia kompenzovať zmenšením relatívnych prírastkov *c* pod úroveň prírastkov *d*. Preto sa v danom prípade v konečnom období

$$d + dx = a + a(x + n) + b + bx + c + c(x - n.\frac{a}{c}) \ldots \text{ (s. 77).}$$

Napriek týmto predpovediam sa pomer zamestnanosti k obyvateľstvu v produktívnom veku (podľa určenia produktívneho veku štatistickou službou ČSSR) zvýšil za roky 1966—1970 viac než v dvoch predchádzajúcich päťročných obdobiach, ba dokonca vzrástol len o niečo menej (z 81 % na 86 %) ako za roky 1951—1965 (zo 75 % na 81 %). (s. 146)

Text publikácie je často doplňaný tabuľkami a grafmi, vysvetleniami k jednotlivým grafom a tabuľkám a hojnými odkazmi na literatúru.

Výber jazykových prostriedkov je primeraný. Slovná zásoba, ktorú autor používa, je vcelku bežná, i keď sa, prirodzene, vyskytuje veľa ekonomických termínov. Zaujímavé je, že autor používa pomerne malé množstvo prevzatých alebo menej známych slov a termínov (napr. *surogátny, agregátny, agregovaný, akcelerácia, dezagregácia, decelerácia*) napriek tomu, že ide o vysoko odborný text adresovaný predovšetkým ekonómom. To len potvrdzuje, že odborne náročný text nemusí za každú cenu obsahovať veľké množstvo prevzatých výrazov alebo termínov, ako sa niekedy stretávame v iných odborných publikáciách.

Teraz upozorníme na niekoľko jednotlivostí, ktoré sa v posudzovanej publikácii mohli (resp. v niektorých prípadoch aj mali) pri príprave rukopisu do tlače riešiť inak.

V publikácii sa často vyskytovala príslovka *obvykle* (resp. aj prídavné meno *obvyklý*). V niektorých prípadoch by sa dala nahradiť synonymnou príslovkou *zvyčajne*, a to najmä tam, kde nasledovala v dvoch vetách idúcich bezprostredne za sebou, čím sa dalo vyhnúť istej stereotypnosti vo výbere neterminologických slov zo synonymného radu, napr. *Aj nízke hodnoty uvedeného ukazovateľa sa preto o b v y k l e nedajú hodnotiť ako výraz nepriaznivého priebehu ekonomického rozvoja. Je to o b v y k l e včasný signál istého spomalenia rastu jeho technicko-ekonomickej efektívnosti...* (s. 405). To isté možno konštatovať aj o výraze *žiadúci;* v niektorých prípadoch by boli vhodnejšie synonymné výrazy *želateľný, potrebný, požadovaný*. Spojkový výraz *a síce*, ktorý sa hodnotí ako nenáležitý (pozri Slovník slovenského jazyka IV, s. 75), mal sa vo vete *Ak má druhá tendencia vyvolaná rastom technického zloženia, a s í c e tendencia spätá s pôsobením technického pokroku...* (67) nahradiť spojkovým výrazom *a to*. V tabuľke na s. 230 by bolo bývalo vhodnejšie uprednostniť spojenie *stavebné látky*, ktoré má terminologickú platnosť (resp. *stavebné materiály*) pred spojením *stavebné hmoty* (takisto aj na s. 231, 235, 247).

Pri posudzovaní odborných publikácií sa často upozorňuje na nevhodné použitie niektorých predložiek v konkrétnych spojeniach. O posudzovanej publikácii musíme konštatovať, že sa predložky používajú v zhode so súčasnou kodifikáciou. Na tomto mieste však chceme upozorniť na prípad, s ktorým sa v ostatnom čase stretávame v písaných, ale aj v hovorených prejavoch častejšie. Ide o to, že autori jazykového prejavu v úsilí o koncíznosť spájajú dve predložky, ktoré si vyžadujú väzbu s rozličným tvarom podstatného mena, iba s podstatným menom v jednom tvare. V rozoberanej publikácii sa takýto prípad vyskytol na s. 41: *Relatívne prírastky národného dôchodku vyjadrené v percentách by boli v danom prípade rovnaké p r e d a j p o o d č í t a n í prírastku zásob a nedokončenej výstavby*. Keďže predložka *pred* sa viaže so siedmym pádom a predložka *po* so šiestym pádom, bolo treba predložkový výraz rozpísať, teda vetu preštylizovať. Mohlo sa to urobiť niekoľkými spôsobmi, napr.: *p r e d o d p o č í t a n í m, a l e a j p o o d p o č í t a n í prírastku zásob a nedokončenej výstavby...* alebo: *p r e d o d p o č í t a n í m prírastku zásob a nedokončenej výstavby, a l e a j p o j e h o o d p o č í t a n í.*

Osobitnú pozornosť sme pri čítaní publikácie venovali interpunkcii, predovšetkým písaniu čiarky. Aj tu musíme konštatovať, že interpunkcia sa uplatňuje v zhode s platnou kodifikáciou. Diskutabilné je iba písanie čiarky v prípadoch, ktoré možno skôr pokladať za tesný, nie voľný prívlastok, napr. *... pôsobí prinajmenej ako „zosilňovač" disproporcií, (!) vznikajúcich v dôsledku pôsobenia tých prvkov hospodárskeho rozvoja...* (s. 17); *... ktorý ovplyvňuje inovácie v základných fondoch, (!) vedúce k poklesu fondovej náročnosti* (s. 191); *... podľa abstraktných schém,* (!) *získaných aj z nevyhnutného teoretického zjednodušenia skutočnosti* (s. 218). Vo všetkých troch prípadoch pokladáme časti uvedené po čiarke za tesné prívlastky, ktoré sa čiarkou neoddeľujú: v prvom príklade nejde o akékoľvek disproporcie, ale o disproporcie vznikajúce v dôsledku pôsobenia istých prvkov, v druhom prípade nejde o akékoľvek inovácie, ale o inovácie vedúce k poklesu fondovej náročnosti a v treťom prípade nejde o akékoľvek abstraktné schémy, ale o abstraktné schémy získané aj z nevyhnutného teoretického zjednodušovania skutočnosti.

Napokon chceme ešte upozorniť na uvádzanie literatúry, resp. prameňa pod čiarou. Spôsob uvádzania prameňa vo vetnej súvislosti tak, že zostáva v nominatíve, hoci stavba vety si ho vyžaduje uviesť v inom páde, nepokladáme za vhodný. Uvedieme príklad zo s. 41: *Vypočítané podľa Štatistická ročenka ČSSR, 1970* (podobný spôsob sa uplatnil na s. 27, 28, 150 a inde). Kontext si v tomto prípade vyžaduje názov prameňa uviesť v genitíve, teda *Vypočítané podľa Štatistickej ročenky ČSSR, 1970.* Chápeme, že z istých príčin je výhodné resp. aj potrebné uvádzať názov prameňa v nominatíve, no v takom prípade treba použiť nejaké druhové označenie prameňa (napr. *zborník, publikácia, príručka, časopis, ročenka*), ktoré sa použije v príslušnom páde, a názov prameňa môže potom zostať v nominatíve.

Na záver nám neprichodí iné ako konštatovať, že publikácia I. Okáliho *Faktory a výsledky hospodárskeho rozvoja krajín RVHP* bola z jazykovej stránky starostlivo pripravená tak autorom, ako aj redakciou. Rozmnožuje teda rad tých publikácií, ktoré potvrdzujú dobré meno Nakladateľstva Pravda.

Matej Považaj

SPYTOVALI STE SA

Autá na alkoholický pohon? — Ing. M. H., Bratislava: „Nedávno som čítal v Nedeľnej Pravde, že sa úspešne robia pokusy s alkoholickým pohonom áut. Nemalo by sa hovoriť skôr o alkoholovom pohone?"

V spojení *alkoholický pohon* vidíme dva problémy. Predovšetkým ide o istý druh krátkeho spojenia, lebo v technickej praxi je reč nie o benzínovom pohone, ale o pohone, resp. poháňaní vozidla benzínovým, resp. naftovým motorom. Ak hovoríme o benzínových a naftových motoroch, mali by sme hovoriť aj o alkoholových, nie alkoholických motoroch. Pravda, spomínané

krátke spojenie nepôsobí veľmi rušivo, najmä v bežnom styku je dosť zrozumiteľné aj spojenie *benzínový, naftový pohon.*

Spojením *alkoholový motor,* resp. *alkoholový pohon* dávame zároveň najavo, že v súvislosti s motormi by sme mali používať len prídavné meno *alkoholový.* Sú tu tieto dôvody: Prídavné meno *alkoholický* môže mať význam „obsahujúci alkohol", ako sa to uvádza v Slovníku slovenského jazyka a ilustruje spojením *alkoholické nápoje.* To isté prídavné meno *alkoholický* však môže vyjadrovať aj vzťah k alkoholizmu alebo k alkoholikovi. Tento význam je zreteľný napr. v zložených prídavných menách *antialkoholický,* ako vidieť zo spojení *antialkoholický spolok, protialkoholická poradňa, liečebňa a i.*

Na druhej strane na vyjadrenie vzťahu sa v súčasnej slovenčine výrazne rozširuje prípona *-ový.*

Toto všetko ukazuje, že by sme mali používať nie spojenie *alkoholický pohon,* ale *alkoholový pohon.*

Ján Horecký

Streľba stojačky, stojmo, postojačky, v stoji. — S. B. z Partizánskeho nás žiada, aby sme posúdili jazykovú správnosť týchto výrazov, ktoré sa používajú pri činnosti streleckých krúžkov v pionierskych skupinách a vo Zväzarme: *streľba po stojačky, v stoji, stojmo, stojačka; streľba ležiačky, v leže, v ľahu, ležmo, ležiačka; streľba po kľačiačky, v kľaku, v kľače, kľačiačka.*

Odpoveď na podobnú otázku sme už raz uverejnili v našom časopise, bolo to v r. 1968. List nášho čitateľa potvrdzuje, že sa treba vracať k výrazom používaným v športových krúžkoch, aby sa z hľadiska jazykovej kultúry podchytili dorastajúce a ustavične sa dopĺňajúce skupiny mladých športovcov.

Z výrazov, ktoré v liste uvádza náš čitateľ, platia ako terminologické tieto: *streľba stojačky (stojmo), streľba ležiačky (ležmo), streľba kľačiačky (kľačmo).* Tak sa uvádzajú v 2. (prepracovanom) vydaní Česko-slovenského vojenského slovníka z r. 1976. Správne, spisovné sú aj výrazy *streľba postojačky, poležiačky, pokľačiačky* (spôsob písania so samostatnou predložkou je starší), aj výrazy *streľba v stoji, streľba v ľahu* a *streľba v kľaku.* Výrazy *v leže, v kleče* sú nesprávne, nespisovné. Výrazy *stojačka, ležiačka, kľačiačka* sú slangové, teda takisto nespisovné.

Na doplnenie pripomíname, že v spomínanom Česko-slovenskom vojenskom slovníku sa uvádza aj výraz *streľba sediačky.* Spisovná (ale neterminologická) je aj podoba *streľba posediačky.*

Elena Smiešková

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 16, 1982, č. 3. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Parákova. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v marci 1982.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS, B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1982

Cena Kčs 3,—

KULTÚRA SLOVA